

Agata Szmitkowska
Politechnika Białostocka

Architektura wybranych ośrodków wczasowych Pojezierza Mazurskiego w latach 1945–1980

Władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej od pierwszych lat powojennych podejmowały wysiłki w kierunku organizacji czasu wolnego wszystkich Polaków. Poddano surowej ocenie system wczasów, który funkcjonował w II Rzeczypospolitej. Ta krytyka nie przeszkodziła jednak w korzystaniu z zachowanych obiektów przedwojennej bazy turystycznej, ani też w eksploatacji obiektów wypoczynkowych należących do niedawnego okupanta na obszarach Niemiec, świeżo włączonych do terytorium Polski. Wraz z domami wczasowymi, sanatoriami czy schroniskami górskimi odziedziczono tradycje turystyczne wielu przedwojennych polskich i niemieckich kurortów¹.

Na turystyczne zagospodarowanie tzw. Ziemi Odzyskanych przeznaczano corocznie znikomy procent środków inwestycyjnych, z czego najmniejsze kwoty przypadały na obszar Pojezierza Mazurskiego. W granicach dawnych Prus Wschodnich, w odróżnieniu od zachodu kraju, a w szczególności Sudetów, znajdowało się stosunkowo niewiele obiektów nadających się do wykorzystania na cele turystyczne. Były to głównie małe budynki typu pensjonat i leśniczówka. Poza tym część dawnych obiektów turystycznych adaptowano na cele niezwiązane z wypoczynkiem². Bezpośrednio po wojnie bazę wczasową pojezierza charakteryzowało zatem niedoinwestowanie. Poprawa sytuacji następowała powoli poczynając od 1954 r., kiedy do obsługi ruchu turystycznego zaczęto dopuszczać inicjatywę prywatną. Około 1958 r. rozpoczął się zauważalny rozwój wczasów zakładowych. Lata 70. XX wieku to złota dekada w dziedzinie inwestycji w budowę nowych ośrodków wczasowych. Po 1980 r. system wypoczynku pracowniczego stopniowo zastąpiły inne formy turystyki, charakterystyczne dla gospodarek wolnorynkowych.

Obszar Pojezierza Mazurskiego posiada szczególne walory turystyczne. Najważniejsze z nich to duża liczba żeglownych jezior połączonych kanałami, budowanymi na tych terenach od ponad 200 lat. Jeziora usytuowane są pośród lasów i łąk. Pojezierze charakteryzuje malowniczy, pofalowany krajobraz. Największe z jezior – Śniardwy – ma powierzchnię 113 km². Dla porównania – największe jezioro międzywojennej Polski, jezioro Narocz, znajdujące się obecnie na terenie Białorusi, ma powierzchnię 80 km². W efekcie powojennego przesunięcia granic Polska zyskała niewątpliwie bezcenne turystycznie ziemie, jakimi nie mogła się wcześniej pochwalić. Atuty pojezierza w okresie PRL nie zostały niestety w pełni docenione i wykorzystane, a pobliski, rdzennie polski kurort – Augustów, którego rozwój rozpoczął się już przed II wojną światową, pozostaje do dziś najbardziej popularną miejscowością letniskową północno-wschodniej części kraju.

Najwcześniej, bo w pierwszych latach po zakończeniu wojny zaczęto organizować zaplecze wczasowe dla Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwa, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Na lokalizacje tego typu tajnych obiektów wybierano często tereny trudno dostępne i niezamieszkałe. Kryteria te w pełni spełniały okolice Olsztyna, Olsztynka i Ostródy. Tu właśnie powstały dwa ważne partyjne i rządowe ośrodki wypoczynkowe. Pierwszy z nich to ośrodek Urzędu Rady Ministrów w Łańsku wraz z obiektem „Lalka” i „Kormoran” oraz dwiema filiami – w Łęguckim Młynie i w Rybaczówce, drugi to ośrodek Komitetu Centralnego PZPR w Mierkach. Łańskie filie były obiektami drugorzędnymi. W „Lalce” wypoczywali ci, którzy nie zajmowali wystarczająco wysokiej pozycji w hierarchii partyjno-państwowej. Budynek „Kormoran” to hotel dla myśliwych z Zachodniej Europy, którzy za sowitą opłatą polowali w obszernych lasach należących

¹ Sowiński (2005: 39).

² Sowiński (2005: 24, 40).

Il. 1 Ośrodek wypoczynkowy URM w Łańsku, willa Władysława Gomułki z 1959 r., stan z 2015 r. Fot. Agata Szmítowska

Il. 2 Ośrodek wypoczynkowy URM w Łańsku, jeden z bungalów z lat 60. XX w., stan z 2015 r. Fot. Agata Szmítowska

do ośrodka. Od początku istnienia ośrodka włączano do niego coraz to nowe obszary lasów, a nawet całe okoliczne wsie. Owo zagarnianie przestrzeni przebiegało najsilniej w latach 70., choć już w 1971 r. jego powierzchnia wynosiła ponad 58 tysięcy hektarów. Ekspansja ośrodka doprowadziła do zawłaszczenia całego jeziora Łańskiego. Goście zjeżdżający do Łańska korzystali w miarę potrzeby z lotniska w pobliskich Gryźlinach i w Szymanach³.

Właściwy Łańsk tworzył zespół następujących budynków: budynek główny recepcyjny, willa, trzy bungalowy, pięć domków fińskich, kryty basen oraz liczne budynki pomocnicze, a nawet gospodarstwo rolne w pobliskiej wsi Rybaki, prowadzone przez wojsko. Wszystko połączyła sieć dróg o asfaltowej nawierzchni. W głębi lasu znajdował się domek myśliwski, a po przeciwnej stronie jeziora polana, na której urządzano ogniska⁴.

³ Białkowski (1996: 59–216).

⁴ Białkowski (1996: 18, 98–204).

Początki istnienia ośrodka sięgają roku 1952. Oddano wówczas do dyspozycji Bolesława Bieruta budynek leśniczówki⁵. Co znamienne miejsce to upodobał sobie jeszcze przed wojną Herman Goering, który – jako zapalony myśliwy – zwykł przyjeżdżać tu na polowania. Parterowy, pochodzący sprzed wojny budynek, nakryty wysokim dwuspadowym dachem położony był na wzgórzu nad jeziorem Łańskim. Wzniesiono go z zastosowaniem konstrukcji słupowo-ryglowej. Do zasadniczego korpusu przylegało skrzydło gospodarcze.

Jest niemal pewne, że zaraz po przejściu budynku od nadleśnictwa, rozpoczęto prace adaptacyjne. Wiadomo, że w dawnym skrzydle gospodarczym usytuowanym od południa urządzono jadalnię, która pełniła też funkcję małej sali kinowej. Poza tym budynek główny mieścił pokoje gościnne, biuro ośrodka oraz kuchnię. Z czasem dobudowano drugie – północne boczne skrzydło, które tworzyło z korpusem głównym kształt litery „T”. Większa modernizacja budynku miała miejsce po pożarze w roku 1966. Za rządów Władysława Gomułki przystąpiono do budowy nowych obiektów. W pobliżu budynku głównego wzniesiono w 1959 r. piętrową willę, nawiązującą swą architekturą do sąsiedniego obiektu (il. 1). Mieszkał w niej sam Gomułka do czasu, kiedy zbudowano pierwszy z bungalów, położony na wzgórzu, nieco dalej od brzegu jeziora. Później bungalow ten zajmował Edward Gierek. Bungalowy powstały w pierwszej połowie lat 60. Dwa późniejsze usytuowane są tuż przy wodzie. Wszystkie wielkością przypominają przestronne wille. Posiadają obszerny salon z kominkiem oraz sypialnie z oddzielnymi łazienkami. Na elewacjach dwóch budynków widać pozostałości dawnej kamiennej okładziny, którą ponoć wykończone były niegdyś ściany zewnętrzne wszystkich bungalów. Modernistyczne budynki, choć nie zachowały pierwotnego wyglądu, przedstawiają największą wartość architektoniczną spośród wszystkich obiektów usytuowanych w głównym łzańskim ośrodku (il. 2). Domki fińskie położone są w lesie, za mostem na Łynie. Wewnątrz każdego znajdował się salon z kominkiem oraz dwie sypialnie, łazienka i kuchnia. Ściany szczytowe pawilonów są klinkierowe, pozostałe – drewniane. Budynki są rozmieszczone w dużej odległości od siebie, tak by zapewniały odpowiednią dozę prywatności. Każdy z nich posiada własną plażę z pomostem. Kryty basen zbudowano

⁵ Sowiński (2005: 58).

w 1967 roku⁶. Jego prostopadłościenną bryłę zdobi przeszklony wykusz, a położenie na stoku gwarantuje użytkownikom ładne widoki. Modernistyczny w wyrazie jest budynek hotelu dla pracowników, w którym mieści się również druga, większa sala kinowa ośrodka. Jego parterową, cokołową część – w dużej mierze przeszkloną – wykończono na pozostałych odcinkach kamienną okładziną. Dzięki cofnięciu ściany ostatniej kondygnacji uzyskano na dachu drugiego piętra wysoko położony, podłużny taras. Umiarkowanie modernistyczną architekturę prezentuje natomiast hotel oficerski. Charakteryzuje go symetria układu brył. Oś główną podkreśla wejście do budynku. W swojej formie obiekt przypomina raczej gmach publiczny, niż budynek zamieszkania zbiorowego.

„Lalka” to budynek wzniesiony w 1970 r., o podłużnym łamanym zgodnie z kształtem nabrzeża rzucie, kryty stropodachem. Najważniejszym pomieszczeniem części ogólnej była jadalnia, posadowiona na palach ponad lustrem wody, z której na trzy strony roztaczał się widok na jezioro. Na dachu jadalni urządzono taras. Obiekt dysponował dwuosobowymi pokojami położonymi od strony jeziora⁷. Wszystkie pokoje posiadały od strony jeziora duże okna oraz część podłużnego balkonu biegnącego na całej długości elewacji. Ośrodek „Lalka” w oryginalnej formie nie zachował się.

Na półwyspie Lalka, zbudowano około 1972 r. tzw. „Kormorana”. Przed wojną w tym miejscu odbywały się obozy szkoleniowe Hitlerjugend. Tutejsza zabudowa przetrwała wojnę, a na jej bazie powstał ośrodek kolonijny dla dzieci leśników. Władze ośrodka łąńskiego doprowadziły do jego likwidacji. Na jego miejscu zbudowano obiekt „Kormoran”. Składa się on z dwóch prostopadłościennych brył ustawionych w stosunku do siebie pod kątem. Na ich styku umieszczone zostało wejście główne. Obiekt posiadał niespełna 40 miejsc noclegowych⁸. Budynek miał charakter luksusowy. Był tu basen o podświetlanej i wykładanej marmurem niecce oraz sauna i siłownia. „Kormoran” ma ciekawy wystrój, a jego ściany, zarówno z zewnątrz jak i we wnętrzach, ozdobione zostały przez artystów plastyków.

Lata świetności łąńskiego ośrodka minęły wraz z końcem rządów Edwarda Gierka, a więc około 1980 r.. Od tego czasu jego obszar stopniowo zmniejszał się. Zapoczątkowano proces zwracania byłym właścicielom części zagarniętych wcześniej

Il. 3 Ośrodek leczniczo-wypoczynkowy KC PZPR w Mierkach, fragment budynku głównego – widok od strony jeziora, stan z 2015 r. Fot. Agata Szmítowska

terenów łowieckich⁹. W ostatnich latach przekazano Starostwu Powiatowemu w Olsztynie budynki „Lalka” i „Kormoran”. Władze powiatu sprzedały je prywatnym inwestorom.

Początki ośrodka wypoczynkowego w Mierkach koło Olsztynka sięgają wczesnych lat powojennych. Podobnie jak poprzednio omawiany powstał on również na bazie istniejącego przedwojennego budynku. Wiadomo, że w 1957 roku dom wypoczynkowy Komitetu Centralnego PZPR w Mierkach już funkcjonował. Rozbudowa bazy wypoczynkowej KC w latach 70. wpisła się w ówczesną ogólnokrajową tendencję tworzenia ośrodków zakładowych. Powstał tu bardzo duży kompleks na 270 miejsc noclegowych¹⁰. W drugim etapie zbudowano obiekt przeznaczony na zagraniczną wymianę międzypartyjną, architektonicznie odmienny od tzw. etapu I. W połowie lat 90. XX wieku kompleks przejął Urząd Rady Ministrów¹¹. Obecnie jest to ośrodek prywatny.

Najważniejszym obiektem zaprojektowanego w latach 1973–1977 ośrodka jest duży budynek główny, w którym ulokowano funkcję mieszkalną, gastronomiczną oraz basen (il. 3). Towarzyszą mu cztery dwukondygnacyjne pawilony hotelowe. Budynek główny posiada bardzo wyrazistą architekturę. Jego kompozycja bryłowa wynika z podziału funkcjonalnego. Prostopadłościenna, dwukondygnacyjna część mieszkalna opiera się z jednej strony na bryle basenu, a z drugiej na bryle części restauracyjnej. Pokoje mieszkalne usytuowane zostały od strony jeziora, co znalazło wyraz w obecności balkonów. Podłużność bryły mieszkalnej

⁶ Białkowski (1996: 15–22, 59–155, 180–181, 198–204).

⁷ Białkowski (1996: 210–211).

⁸ Białkowski (1996: 15, 78, 125, 184–186, 211–212, 255).

⁹ Białkowski (1996: 218–219).

¹⁰ Sowiński (2005: 129, 224).

¹¹ Białkowski (1996: 273–274).

Il. 4 Ośrodek leczniczo-wypoczynkowy KC PZPR w Mierkach, fragment budynku głównego – widok od strony lasu, stan z 2015 r. Fot. Agata Szmitkowska

wzmoczona została dodatkowo horyzontalnymi podziałami jej elewacji. Wysunięta ku nabrzeżu bryła basenu jest zaklinowana pomiędzy ziemią a górną bryłą budynku, dzięki czemu naturalnie „unoszą się” nad terenem opadającym w stronę jeziora. Fragmenty ścian zewnętrznych budynku głównego zdobią barwne mozaiki. Na fasadzie jednak dominuje jasny, niemal biały kolor, który wzmacnia i tak silny efekt mocnej kompozycji. W dużej mierze dlatego widziany od strony jeziora obiekt, odbijający się dodatkowo w lustrze wody, pozostaje w wyraźnej opozycji do krajobrazu i wszechobecnej tu zieleni. Budynek obserwowany od strony lasu wywołuje całkiem inne wrażenie. Zastosowane na elewacji drewno czyni jego architekturę przyjazną i ciepłą w wyrazie. Słupy podtrzymujące część mieszkalną giną wśród pni leciwych sosen, a w modernistycznych pasmach i połączeniach przeszkleń odbija się zieleń lasu (il. 4). Pawilony hotelowe położone są głębiej w lesie. Są usytuowane wyżej, na łagodnie nachylonych stokach, z których roztacza się widok na jezioro. Wraz z prowadzącymi do nich, wyciętymi w terenie dojściami wykorzystują zastaną konfigurację terenu. Elewacje poszczególnych

pawilonów zostały pokryte płytkami ceramicznymi o kolorach odmiennych dla każdego obiektu oraz okładziną drewnianą. Ośrodek w Mierkach zaprojektował architekt A. Kowalewski – projektant w Warszawskim Biurze Projektów Budownictwa Ogólnego¹².

Trzeci wybrany przeze mnie kompleks wypoczynkowy usytuowany jest na przeciwnym, północno-wschodnim krańcu Pojezierza Mazurskiego, w miejscowości **Gołdap**, leżącej przy granicy z obwodem kaliningradzkim Rosji. Jest to powstały w latach około 1974–1977 ośrodek wczasowy Zarządu Głównego Związków Zawodowych Pracowników Książki, Prasy i Radia w Warszawie. Obiekt zaprojektował warszawski architekt Tadeusz Michalczewski. Bazę dla zespołu stanowiły obiekty kwatery niemieckich sił lotniczych z czasów II wojny światowej. Najbardziej przydatne

¹² A. Kowalewski, *Projekt architektoniczno-budowlany ośrodka leczniczo-wypoczynkowego KC PZPR w Mierkach koło Olsztynka*, w zbiorach prywatnego archiwum właściciela Centrum Wypoczynkowo-Konferencyjnego „Kormoran” w Mierkach k. Olsztynka, numery inwentarzowe: 23 01, 23 02, 23 66, 23 71, 23 74, 23 76, 23 82, 23 98, 1973 1976.

okazały się bunkry (mieszczące niegdyś hale produkcyjne), w których umieszczono jadalnię oraz kawiarnię. Do zaadaptowanych bunkrów dobudowano od południa część mieszkalną, a od północy – zaplecze kuchenne. Część mieszkalna łączy się z bunkrami za pośrednictwem znacznie przeszklonych klatek schodowych, opartych na sześciobocznych rzutach. Klatki te, zgodnie z koncepcją, miały dodatkowo zapewniać dostęp na tarasy-solaria, urządzone na dachach dawnych bunkrów. Główny budynek wczasowy jest dwukondygnacyjny i mieści w sobie 60 pokoi dwuosobowych (il. 5)¹³.

Obiekt ma obecnie odmienną formę od tej widocznej w projekcie. Nie zrealizowano bowiem szeregu obiektów towarzyszących jak baseny kryte, dwukondygnacyjne segmenty mieszkalne itp. Nie wykonano też elewacji dawnych bunkrów w ciekawej formie osłon-podcieni, widocznych na makiecie i rysunkach projektu koncepcyjnego. Kształt obiektu został ponadto znacznie zmieniony w procesach adaptacji do nowej funkcji. Nadbudowano jadalnię i kawiarnię, zmieniono formy dachów nad budynkiem mieszkalnym, a jego elewacje pozbawiono charakterystycznej, drewnianej okładziny, przydającej uroku prostej w wyrazie bryle. Zmiana formy dachów wydaje się szczególnie niekorzystna, gdyż w zamierzeniu architekta widoczne w fasadzie szczyty korespondować miały z serią trójkątnie zakończonych płyt balkonowych.

Niewątpliwie ciekawym pierwiastkiem projektu była chęć jak najszerszego wykorzystania dawnych obiektów militarno-obronnych. Architektura skrzydła głównego była stonowana w wyrazie, a jej urok polegał na delikatnym dwukrotnym przełamaniu prostopadłościennej bryły i zróżnicowaniu ścian segmentów za pomocą dwóch materiałów – tynku i drewna. Trójkątne balkony intensyfikowały wrażenie falowania bryły. Ciekawą formę posiadają do dziś zachowane klatki schodowe. Niestety dzieje tego obiektu, jako ośrodka wczasowego, były niezwykle krótkie, bo zaledwie kilkuletnie. W roku 1982 urządzono tu ośrodek dla internowanych kobiet – działaczek demokratycznej

Il. 5 Tadeusz Michalczewski, Projekt koncepcyjny ośrodka wczasowego ZG ZZ PKPiR w Gołdapi – fotografia makieci, proj. datowany 1973. Prywatne archiwum właściciela Sanatorium Uzdrawiskowego „Wital” w Gołdapi

opozycji. Obecnie budynek jest siedzibą popularnego sanatorium.

Trzy przedstawione przez mnie obiekty reprezentują, ze względu na rodzaj inwestora, trzy różne typy ośrodków wczasowych Pojezierza Mazurskiego doby PRL: ośrodek rządowy, ośrodek partyjny oraz ośrodek zbudowany przez dobrze sytuowany ogólnopolski związek zawodowy. Obiekty realizowane w Łańsku na przestrzeni dwudziestu lat obrazują po trosze ewolucję, jakiej podlegała architektura pierwszych obiektów wczasowych. Zespoły w Mierkach i w Gołdapi, realizowane w II połowie lat 70. XX wieku, są natomiast reprezentatywne dla tzw. złotej dekady architektury ośrodków wczasowych. Rozmach, skala i zastosowane rozwiązania projektowe, widoczne w architekturze ośrodka partyjnego w Mierkach, wskazują na znacznie większą zawartość portfela inwestorskiego, ale oba kompleksy charakteryzuje niewątpliwie ciekawa architektura. Wyróżniały się one zdecydowanie na tle innych realizacji z obszaru Pojezierza Mazurskiego, a swą jakością zaprzeczały trudnej wówczas sytuacji gospodarczej kraju.

Badania zostały zrealizowane w ramach pracy statutowej nr S/WA/1/15 Politechniki Białostockiej i sfinansowane ze środków na naukę MNiSW.

Bibliografia

Białkowski 1996 = Wiesław Białkowski, *Łańsk bez kurtyny. Tajne, łamane przez poufne*, „Remix”, Olsztyn 1996.

¹³ Tadeusz Michalczewski, *Projekt koncepcyjny pawilonu mieszkalnego z zapleczem O.W. Gołdap Z.G. ZW. ZAW. P.K.P.iR Warszawa*, w zbiorach prywatnego archiwum właściciela Sanatorium Uzdrawiskowego „Wital” w Gołdapi, 1973 r.; Tadeusz Michalczewski, *Projekt Planu Zagospodarowania Terenu O.W. Gołdap Z.G. ZW. ZAW. P.K.P.iR Warszawa*, w zbiorach prywatnego archiwum właściciela Sanatorium Uzdrawiskowego „Wital” w Gołdapi, 1973 r.

Sowiński 2005 = Paweł Sowiński, *Wakacje w Polsce Ludowej. Polityka władz i ruch turystyczny 1945–1989*, „Trio”, Warszawa 2005.

Summary

The architecture of selected holiday centres of Masurian Lakeland in the years 1945–1980

From the 16th century until the end of World War II, most of the Masurian Lakeland was situated within the borders of Prussia. It is a region of exceptional touristic attractiveness, with well-connected navigable lakes, undulating landscape and large, undeveloped areas of forests and meadows. The government of post-war Poland promptly tapped into this potential and, from the early 1950s, commenced the creation

of a network of holiday centres for government, military, ruling party officials and their families etc. Additionally, architecturally interesting buildings serving as employee holiday centres were erected there by institutions based in the capital and companies possessing vast investment capital. The investor's rank was frequently reflected in high quality architecture, the use of expensive and hard to procure building materials and technologies and, finally, attentiveness to the comfort and satisfaction of their demanding guests. This article presents three high standard holiday centres representative of the period of the Polish People's Republic — the holiday centre of the Office of the Council of Ministers in Łańsk near Olsztyn, the holiday centre of the Central Committee of the Polish United Workers' Party in Mierki near Olsztynek and the holiday centre of the Trade Union Board of Book, Press and Radio Workers located near Gołdap.